

מתנדבים בחברה החרדית

תפיסת ההתנדבות, היקפה ודפוסיה

ניצה (קלינר) קסיר
חדוה לויץ
אסף צחור-שי

ספטמבר 2017

מתנדבים בחברה החרדית

תפיסת ההתנדבות, היקפה ודפוסייה

ניצה (קלינר) קסיר*, חדוה לויץ** ואסף צחור-שי***

ספטמבר 2017

ממצאים מרכזיים

- ההתנדבות בחברה החרדית מהווה חלק אינטגרלי מההתנהלות היום-יומית, מהעזרה הדדית ומעשיית החסד בתוך הקהילה החרדית. זאת, הן בשל ציווי הלכתי של גמילות חסדים והן בשל מחויבות ותחושת אלטרואיזם כלפי הקהילה.
- היקף ההתנדבות – כ-35 אחוזים מהחרדים דיווחו שעסקו בפעילות התנדבותית בשנה האחרונה, בקרב יהודים דתיים 32 אחוזים, בקרב יהודים מסורתיים וחילונים 22 אחוזים ובקרב ערבים 7 אחוזים. עם זאת, לא ברור כי ניתן להשוות בין שיעורי ההתנדבות בחברות השונות, בשל פרשנות שונה של פעילויות המוגדרות כהתנדבות.
- מסגרת התנדבות – בקרב יהודים, ככל שעולה רמת הדתיות כך גדל שיעור המתנדבים באופן פרטי. שיעור המתנדבים במסגרת ארגונים דומה יחסית בכל רמות הדתיות אצל יהודים.
- שיעור המתנדבים בחברה החרדית במסגרת פרטית לעומת מסגרת ארגונית הוא 25 אחוזים ו-15 אחוזים בהתאמה. בחברה היהודית המסורתית והחילונית שיעור המתנדבים במסגרת פרטית הוא 11 אחוזים ובמסגרת ארגונית 13 אחוזים.
- הבדל מגדרי – שיעור המתנדבים בקרב גברים חרדים הוא 41 אחוזים בהשוואה ל-22 אחוזים בקרב גברים יהודים מסורתיים וחילונים. שיעור המתנדבות בקרב נשים חרדיות עומד על 29 אחוזים לעומת 21 אחוזים בקרב יהודיות מסורתיות וחילוניות.

---

* ניצה (קלינר) קסיר, המשנה ליו"ר, המכון החרדי למחקרי מדיניות. בתחום ההתנדבות – יזמה את הקמת פורום ההתנדבות של בנק ישראל. מתנדבת באופן קבוע הן באופן פרטי והן במסגרות שונות – מנטורית מובילה של תהליך ייעוץ לארגונים חברתיים (במסגרת עמותת "נובה") ולמשרדי ממשלה (ב"תכנית לכלכלנים חברתיים"), מנטורית בתעסוקה במסגרת "עולים ביחד", דירקטורית בפורום הישראלי לגיוון בתעסוקה, חברת מועצת רש"א ועוד.

** חדוה לויץ, חוקרת במכון החרדי למחקרי מדיניות. בתחום ההתנדבות – התנדבה בסיוע לנזקקים שכלל איסוף וחלוקת מזון שבועית למשפחות במסגרת "תומכי שבת", כמו-כן בחלוקת אוכל בבתי חולים במסגרת "עזר מציון". בנוסף לכך, התנדבה בהוראת עברית בביה"ס היהודי בבייג'ינג בתקופת שליחות, שכללה סיוע לצרכים היום-יומיים של הקהילה היהודית המקומית ושל בית חב"ד.

*** אסף צחור-שי, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות. בתחום ההתנדבות – עסק רבות בפעילות התנדבותית עם נוער ועם נוער בסיכון, בריכוז פרויקטים ובהדרכה במסגרות פורמליות ובלתי-פורמליות שונות. כמו-כן, פעל בתחום זכויות העובדים (במסגרת "האיגוד המקצועי לנוער וצעירים") להעלאת מודעות לזכויות בקרב עובדים ובמיצוי זכויות של בני נוער עובדים ושל עובדי קבלן.

תודה לאליהו ברקוביץ על הסיוע המעולה.

1. מבוא – מהי התנדבות ומה המניעים לה

התנדבות, במובנה הפשוט, היא עזרה לאדם, קבוצה או מטרה מסוימת, מרצון חופשי וללא קבלת תמורה. הגדרה מקובלת בספרות להתנדבות היא "פעולה מסייעת של יחיד שהיא בעלת ערך בעיניו, אינה מכוונת באופן ישיר לרווח כספי ואינה נכפית בידי אחרים או מחויבת על פי חוק"¹. משמע, בהתייחס למניעים, התנדבות מונעת מבחירה עצמית וחופשית, והיא אינה נעשית מתוך הכרח או בשל כוח חיצוני כופה.

מחקרים שנעשו בתחום הצביעו על שלושה מניעים עיקריים להתנדבות, שמקורם באדם עצמו²:

- **מניע אלטרואיסטי** - הרצון הטבעי לסייע לזולת.
- **מניע אגואיסטי** – תועלת אישית הצומחת מהתנדבות כגון סיפוק, מימוש עצמי, פיתוח וקידום מקצועי וכדומה.
- **מניע חברתי** – ההתנדבות יוצרת מסגרת חברתית וחשיפה לחברות שונות.

לצד המניעים שמקורם באדם עצמו, קיימים שני מניעים מרכזיים נוספים להתנדבות, אחד הוא מניע קהילתי ושני הוא מניע דתי. המניע הקהילתי להתנדבות נעוץ במחויבות הקהילתית ההדדית המתקיימת כחלק מחברות בקהילה, והיא מקבלת משקל גדול במיוחד במסגרת קהילות סגורות ומגובשות. על פי רוב, קהילה אינה דורשת באופן מחייב, מהחברים בה לתרום מזמנם ומרצם לטובת חברים אחרים בקהילה. למרות זאת, קיימת בקהילה מחויבות חברתית היוצרת נורמה לפיה יש לסייע לחברי הקהילה האחרים. מחויבות מסוג זה יכולה להתקיים גם בתוך המשפחה הגרעינית או המורחבת, באופן בו המחויבות תהווה מניע להתנדב ולסייע לחברי המשפחה.

המניע הדתי להתנדבות מזוהה עם מושג החסד ומתקשר לחובה הדתית לעשיית חסד עם האחר. לפי האמונה הדתית, מצוות גמילות חסדים היא מהמאפיינים המובהקים של עם ישראל³, אין לה שיעור (אין לה גבול)⁴, והיא שקולה כנגד כל המצוות⁵. כנאמר במשנה מסכת אבות פרק א: "על שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד, עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים". בנוסף, נאמר בספר ישעיהו מ"א ו': "אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ יַעֲזֹרוּ וְלֹאֲחָיו יֹאמְרוּ חֲזָק". מקורות אלו ואחרים מדגישים את חשיבותו של

¹ Van Til, J. (1988). Mapping the Third Sector: *Voluntarism in a Changing Social Economy*. The Foundation Center. הגדרה זו מובאת בתרגום המצוטט אצל: בר, ר', וגרומב מ' (2015). *התנדבות במציאות משתנה*. כפר סבא: נדב הוצאת ספרים.

² חסקי-לוונטל, ד', הילה יוגב-קרן, ה', וכץ, ח' (2013). *פילנתרופיה ומעורבות חברתית בקרב צעירים בישראל*, המגזר הישראלי לחקר המגזר השלישי. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.

³ בבלי, יבמות, עט, א: שלשה סימנים יש באומה זו, הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים.

⁴ משנה, פאה, א, א: אלו דברים שאין להן שיעור הפיאה, והביכורים, והראיון, וגמילות חסדים ותלמוד תורה.

⁵ תוספתא, פאה, ד, יט: צדקה וגמילות חסדים שקולין כנגד כל מצות שבתורה.

הציווי המקראי לעזור לזולת ומהווים מניע מסוג שונה לפעולה, מתוך ההכרה בחובה המקראית של התנדבות ושל עשיית חסד⁶. היבט נוסף של החובה הדתית לסייע לאחר ולעשות עמו חסד מתבטאת במצוות המעשר. היבט זה בא לידי ביטוי במתן תרומות כספיות, בין אם באופן ישיר, המאפשר לאחר להשתמש בכספי התרומה לצרכיו, ובין אם בתרומה לארגון חסד וצדקה, הפועל לרווחת החברה⁷.

2. ההבדל התרבותי בהגדרת התנדבות

למרות שהמושג התנדבות שגור בשיח היום-יומי, לא קיימת הגדרה ברורה לפיה ניתן לומר אם פעילות תחשב התנדבותית, ובספרות המקצועית העוסקת בתחום אין הגדרה חד משמעית⁸. בשונה ממושג ההתנדבות הרווח בחברה המערבית והליברלית, המתבסס על הרצון החופשי של הפרט, חברות מסורתיות עשויות לראות לנגד עיניהן מושג התנדבות המתבסס בעיקר על המחויבות הקהילתית, ולא רק על הרצון החופשי. ראוי לשים לב כי גם אם רואים בפעילות שמקורה במחויבות או בחובה פעילות שאינה התנדבותית, עדיין החובה והמחויבות מאפשרים ממד וולונטרי ובחירה חופשית מסוימת של הפרט.

תפיסה ההתנדבות בהקשר של המניעים הדתיים והקהילתיים רווחת בחברה החרדית, ומבוססת על הציווי ההלכתי לגמילות חסדים בשילוב אורח החיים הקהילתי הטומן בחובו מחויבות חברתית. ניתן לראות בדת ובקהילה מסגרות המגבירות פעולות של סיוע וחסד מצד הפרטים, משום שהן מספקות מניעים נוספים להתנדבות ועידוד לכך מצד הקהילה. המניעים השונים להתנדבות משנים גם את תפיסת המושג התנדבות, באופן שבו פעולות נוספות עשויות להיתפס כהתנדבותיות. כך למשל, בחברה החרדית סיוע לקרובי משפחה או שכנים ייתפס במקרים רבים כהתנדבות, לעומת החברה החילונית שבה פעילות זו תיתפס כסיוע, אך לא תוגדר כהתנדבותית. בהתאם לתפיסה זו, השתרשו לאורך השנים נורמות חברתיות בקרב הקהילה החרדית הממסדות תחומים רבים של התנדבות.

⁶ לסקירה מקיפה של המקורות השונים בעניין זה ראו: **אנציקלופדיה תלמודית (תשי"ד)**, כרך ו, ערך 'גמילות חסדים', ירושלים: הוצאת אנציקלופדיה תלמודית (יד הרב הרצוג).
על שורשי אידיאל החסד במחשבה היהודית ראו: ויינפלד, מ' (תשמ"ה). **משפט וצדקה בישראל ובעמים**, ירושלים: מאגנס, (בייחוד עמ' 129-132). לסקירה כללית של מפעלי החסד והצדקה בעם ישראל לאורך ההיסטוריה ראו: ברגמן, י' (תשל"ה). **הצדקה בישראל - תולדותיה ומוסדותיה**, ירושלים: הוצאת ראובן מס.

⁷ קסיר (קלינר), נ' וצחור-שי, א' (2016). **מתן תרומות כספיות בחברה החרדית**. ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

⁸ ראו למשל:

Smith, D. H. (1981). Altruism, volunteers, and volunteerism. *Journal of Voluntary Action Research*, 10(1), 21-36.

Ellis, S. J., & Noyes, K. H. (1990). *By the people. A History of Americans as Volunteers*. San Francisco.

תופעת מוסדות הגמ"ח היא דוגמה מרכזית לנורמה חברתית של התנדבות וחסד הנפוצה בחברה החרדית. גמ"חים (בראשי תיבות - גמילות חסדים), כפי שנקראים בלשון הדיבור, הם מוסדות המשאילים ציוד מתחומים שונים ומגוונים, ללא כוונת רווח. לדוגמה, גמ"ח תרופות, גמ"ח שמלות כלה ואף גמ"ח מוצצים. לצד אלה, מוסדות הגמ"ח המרכזיים הם מוסדות המלווים כספים ללא ריבית וללא רווח. בכל שכונה חרדית ניתן למצוא עשרות, אם לא מאות, גמ"חים שונים המתקיימים רובם ככולם על מערך מתנדבים.

בקרב החברה החרדית יש שיעור גבוה יותר של נזקקים, יולדות וילדים המפתחים תלותיות גדולה יותר המצריכה מערך התנדבות רחב. הנזקקות מתרכזת ברובה לתחומי הרווחה והבריאות, ומתבטאת בקשיי יום יום הקשורים בעוני, בחולי ובמוגבלות. כך למשל, במשפחה מרובת ילדים בעלת הכנסה נמוכה, יהיה לאם המשפחה קשה להתפנות כדי לסייע לילדיה להכין שיעורי בית. כיוון שסיוע חיצוני בתשלום אינו מתאפשר למשק הבית מהבחינה הכלכלית, המשפחה תיחשב לנזקקת. על כן, הפניית מתנדבות, למשל, לעזור לילדי המשפחה בלימודיהם היא תופעה נפוצה.

התנדבות פנים קהילתית בחברה החרדית נפוצה גם בהקשר של תחום הבריאות. כך למשל, בשכונות וערים חרדיות יש מערך מתנדבים, התורמים מזמנם ומסיעים לבתי חולים אנשים הזקוקים לטיפולים ומבקרים המבקשים לקיים מצוות ביקור חולים⁹. סיוע פנים קהילתי בחברה החרדית כולל גם עזרה לשכנים מבוגרים או סיוע לאשה שילדה זה עתה. ההתנדבות יכולה גם להיעשות במסגרת פורמלית יותר, כמו ישיבה המתארגנת על מנת לסייע לנזקקים בקהילה. תרבות זו של התנדבות חוסכת בעלויות של שירותים שאחרת היו מסופקים בתשלום, וניתנים כסיוע של חברי הקהילה זה לזה.

בנוסף להתנדבות הפנים קהילתית, הוקמו בחברה החרדית ארגונים ארציים המעניקים סיוע רב לכלל האוכלוסייה בישראל הנזקקת לשירותיהם, ובכלל זה: "יד שרה", "עזרה למרפא", "עזר מציון", "זק"א" וארגוני הצלה שונים¹⁰.

השלכות הפרשנות השונה של מושג ההתנדבות

הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בוחן בכל שנה, לצד נושאים רבים ומגוונים, דפוסים של התנדבות בישראל. נתוני הסקר בנוגע להתנדבות מתבססים על דיווח עצמי של הנשאלים אודות פעילותם ההתנדבותית. על כן, תשובות הנשאלים מבטאות פרשנות אישית למושג

⁹ בנוסף לכך, מתנדבים חרדים פועלים גם בחלוקת מזון כשר בבתי חולים, שם ההתנדבות אינה מכוונת לקהילה ולא נעשית הבחנה בין מקבלי הסיוע על בסיס קבוצת האוכלוסייה אליה הם משתייכים.

¹⁰ דהאן, נ' (2007). **התנדבות במגזר החרדי**. המועצה הלאומית להתנדבות בישראל. נצפה בתאריך 25.9.17, בכתובת: <http://www.ivolunteer.org.il/?CategoryID=667&ArticleID=3178>

ההתנדבות, המושפעת מהתרבות שהם חלק ממנה. הפרשנות משמעותית במיוחד כאשר מבקשים לערוך השוואה בהיקף ובדפוסי ההתנדבות בתרבויות שונות כמו החברה החרדית והחברה היהודית הלא חרדית בישראל.

תפיסת ההתנדבות בחברה החרדית משפיעה, ככל הנראה, לא רק על המשגה השונה של ההתנדבות ועל אופייה השונה, אלא גם על היקפה של הפעילות ההתנדבותית ועל תדירותה. החובה הדתית לעשיית חסד מחזקת בחברה החרדית את המודעות של חשיבות הסיוע לאחר, ואף מודגשת חשיבות הסיוע לקרובים תחילה¹¹, ברוח הכתוב בבבא מציעא: "ענייך קודמין...".

מעבר לחובה הדתית, סיוע של חברי הקהילה זה לזה הוא חלק מהמאפיינים היסודיים של החברה החרדית ונפוץ בקרבה יותר מאשר בכלל האוכלוסייה¹². קהילה של אנשים ומשפחות מעוטי יכולת נוטים לעזור אחד לשני ולאחד כוחות בעתות מצוקה. סיוע זה של אוכלוסיות נזקקות בתוך הקהילה, למשפחה ולשכנים, נתפס פעמים רבות כהתנדבות לא-פורמלית¹³. בחברה החרדית רווחת התנדבות לא-פורמלית מסוג זה והיא חלק מהאידיאה הקהילתית והדתית של החברה.

עם זאת, הפער בהיקף ההתנדבות בין החברה הכללית בישראל לבין החברה החרדית אינו בהכרח מבטא כולו פער בפעילות התנדבותית במציאות, אלא מבטא גם פרשנות שונה למושג ההתנדבות. כך, בחלק מהמקרים סיוע לזולת עשוי להיות מוגדר בעבור אדם חרדי כחסד והתנדבות, אף אם מדובר בחבר או בבן משפחה¹⁴. מנגד, סיוע לקרובים בעבור אדם שאינו חרדי או דתי, ייתפס אמנם כעזרה וסיוע לאחר, אך לרוב לא ייתפס כפעילות התנדבותית¹⁵. הבדל תפיסתי זה משפיע על היקף ההתנדבות המדווח על ידי אוכלוסיות אלה ועל אופי ההתנדבות המדווח.

¹¹ במחשבה ההלכתית מעגלי הסיוע הולכים ומתרחבים מהאדם והלאה למעגל המשפחתי השכונתי ואילך. כמבואר בתנא דבי אליהו רבה, כה: "יש לו לאדם מזונות הרבה בתוך ביתו ובקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים, כאי זה צד יעשה, יפרנס את אביו ואת אמו תחילה, ואם הותיר יפרנס את אחיו ואת אחותו, ואם הותיר יפרנס את בני ביתו, ואם הותיר יפרנס את בני משפחתו, ואם הותיר יפרנס את בני שכונתו, ואם הותיר יפרנס את בני מבו, מיכן ואילך ירבה צדקה בישראל". סדר עדיפות זה אף נפסק להלכה (בשינויים קלים), ראו: טו"ר, יורה דעה, רנא; שולחן ערוך, שם, ג. עמדה מוסרית אחרת, העומדת ביחס הפוך לעמדה ההלכתית הינה עמדתו של הפילוסוף עמנואל קאנט, אשר סבר כי האקט המוסרי הינו זה שמציית לחוק כללי ונעשה אך רק מכוח חוק זה. החוק הכללי (הצו הקטגורי בלשוננו) בהיותו כללי, הינו עיוור לאדם הקונקרטי וליחסי שארות. אודות משנתו המוסרית של קאנט והצו הקטגורי ראו: וינריב, א' (1980). **בעיות בפילוסופיה של המוסר**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 5, עמודים 69-1.

¹² קסיר (קלינר), נ' וצחור-שי, א' (2017). **על תרבות ועוני בחברה החרדית – היבטים שונים של עוני בחברה החרדית**. ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

¹³ בר, ר', וגרומב מ' (2015). **התנדבות במציאות משתנה**. כפר סבא: נדב הוצאת ספרים.

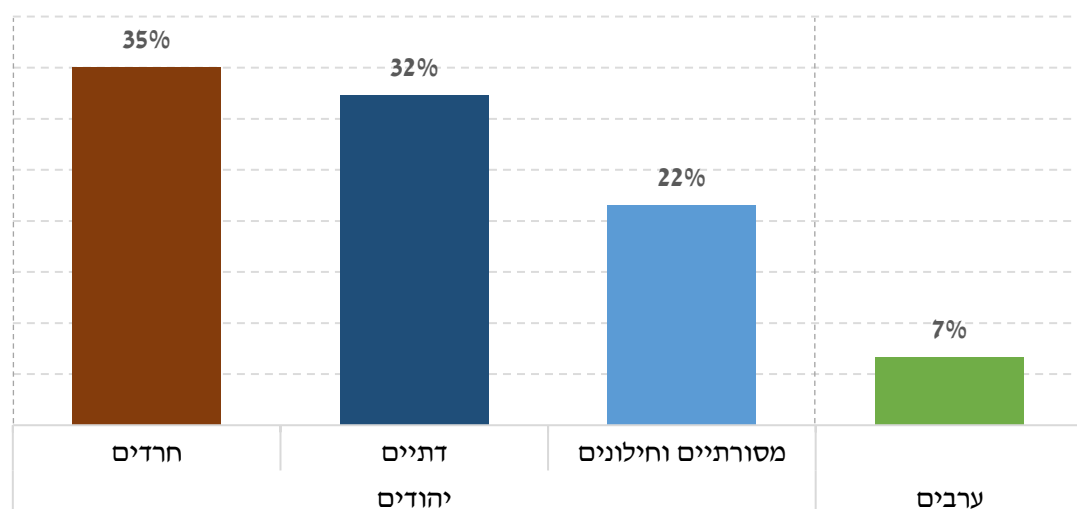
¹⁴ בשאלון הסקר החברתי ניתנת הנחיה לסוקרים המפרטת מספר סוגים של פעילויות הנכללות בהגדרת ההתנדבות, לצד מספר פעולות שאין להחשיבן כהתנדבות, לרבות סיוע לבן משפחה. נוסח ההנחיות לסוקר: "כולל: עזרה ללא תשלום (לעולים, לזקנים, לילדים וכדומה, באופן פרטי או במסגרת של ארגון או תנועה, כגון: ויצ"ו, המשמר האזרחי, ועד הורים). לא כולל: מתן תרומות, עזרה לבן משפחה או לחברים." ואולם, אין הסוקר מקריא את ההנחיות לנסקרים.

¹⁵ בנוסף לכך, לעיתים מסגרת פעילות כלשהי היא חובה עבור אוכלוסייה מסוימת אך אינה חובה דה-פקטו עבור אוכלוסייה אחרת, ומשכך בקבוצה הראשונה לא תוגדר אותה הפעילות כהתנדבות, אך כן תוגדר כהתנדבות בקבוצה השנייה. האמור נכון לגבי שירות צבאי. בעוד ששירות צבאי הוא חובה דה-פקטו עבור חלק מהאוכלוסיות (בעיקר בקרב יהודים לא חרדים וגברים דתיים שאינם חרדים), ומשכך לא יוגדר על ידם כהתנדבות, האלטרנטיבה של שירות לאומי, בעיקר בקרב נשים דתיות, ושירות אזרחי של גברים חרדים יכול להיתפס בקרבם כהתנדבות.

3. היקף ההתנדבות

שיעור המתנדבים בחברה החרדית עומד על כ-35 אחוזים, בה היקף הדיווח על התנדבות הוא הגבוה ביותר. שיעור המתנדבים בקרב יהודים דתיים (שאינם חרדים) דומה לשיעור המתנדבים בקרב החרדים ועומד על 32 אחוזים. שיעור המתנדבים בקרב יהודים מסורתיים וחילוניים עומד על כ-22 אחוזים (תרשים 1)¹⁶. שיעור ההתנדבות בקרב הערבים הוא הנמוך ביותר ועומד על 7 אחוזים. המספרים אינם בהכרח ניתנים להשוואה, כאמור, בשל ההבדלים בתפיסה של הפעילויות הנכללות במושג התנדבות בקרב האוכלוסיות השונות.

תרשים 1
מתנדבים לפי קבוצת אוכלוסייה
ממוצע שנים 2015–2016

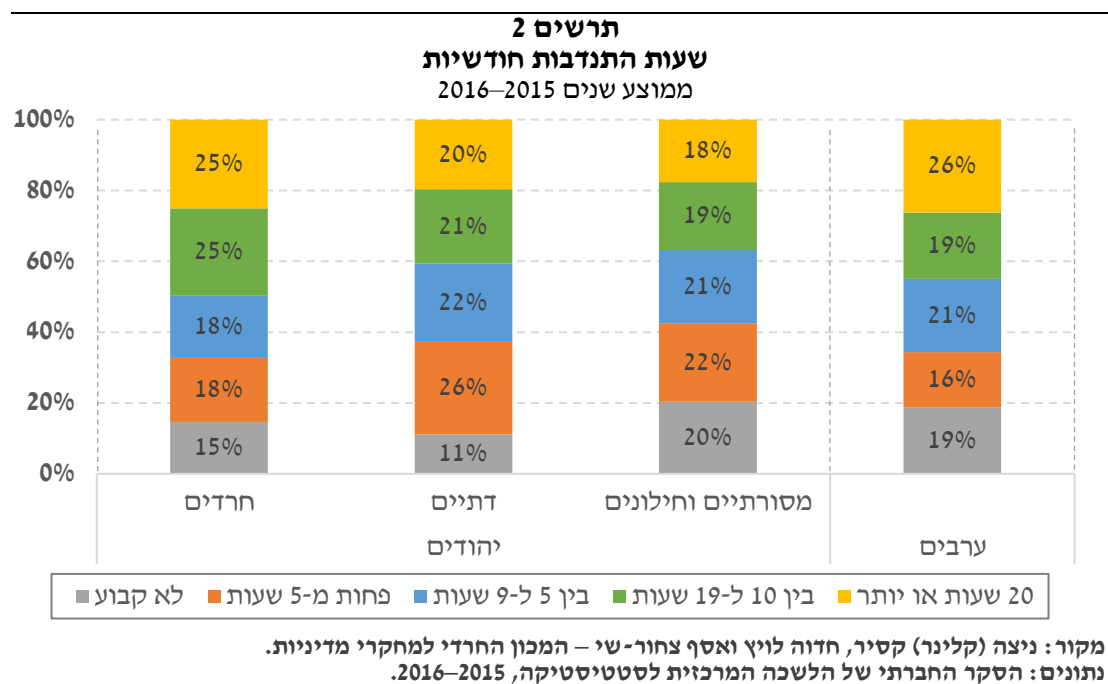

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

הדמיון בשיעורי ההתנדבות בין החברה החרדית לחברה היהודית הדתית עשוי להצביע על הקשר שבין חובה דתית לעשיית חסד לבין פעילות התנדבותית. כאמור, קשר זה מתקיים בחלקו בשל עידוד לפעילות התנדבותית ובחלקו האחר בשל הגדרה נרחבת יותר של מושג ההתנדבות. בנוסף לכך, גם בחברה הדתית נפוצות קהילות המעודדות מחויבות בין פרטים. עם זאת, החברה החרדית בנויה על קהילות קטנות וסגורות המשפיעות על תפיסת ההתנדבות והיקפה, באופן שאינו מתקיים בחברה הדתית. מעניין לציין שגם בהשוואה בין-לאומית, החרדים בישראל מתנדבים יותר מהממוצע בכל אחת ממדינות ה-OECD (ראו נספח בנייר זה).

¹⁶ בשיעור המתנדבים כמו גם בנתונים אחרים של התנדבות שנבחנו בנייר זה, לא נמצא הבדל מהותי בין חילוניים, מסורתיים לא כל-כך דתיים ומסורתיים דתיים, ולכן אוחדו לקטגוריה אחת.

בחינה של היקף ההתנדבות בקרב המתנדבים, במונחי שעות חודשיות, מעלה את קיומם של דפוסי התנדבות שונים בין קבוצת האוכלוסייה החרדית לקבוצות אוכלוסייה אחרות. בעוד מחצית מהחרדים מתנדבים למעלה מ-10 שעות בחודש, בקבוצת האוכלוסייה האחרות נפוצים דפוסי התנדבות של שעות מעטות יותר בחודש. אך, הבדלים בין המתנדבים מקבוצות האוכלוסייה השונות בהיקפי ההתנדבות אינם גדולים, והמתנדבים מתפלגים באופן יחסית בהיקף השעות בתוך כל אחת מקבוצות אוכלוסייה.

4. הבדלים באופי ואופן ההתנדבות בין האוכלוסייה החרדית לקבוצות אוכלוסייה אחרות

מסגרת ההתנדבות

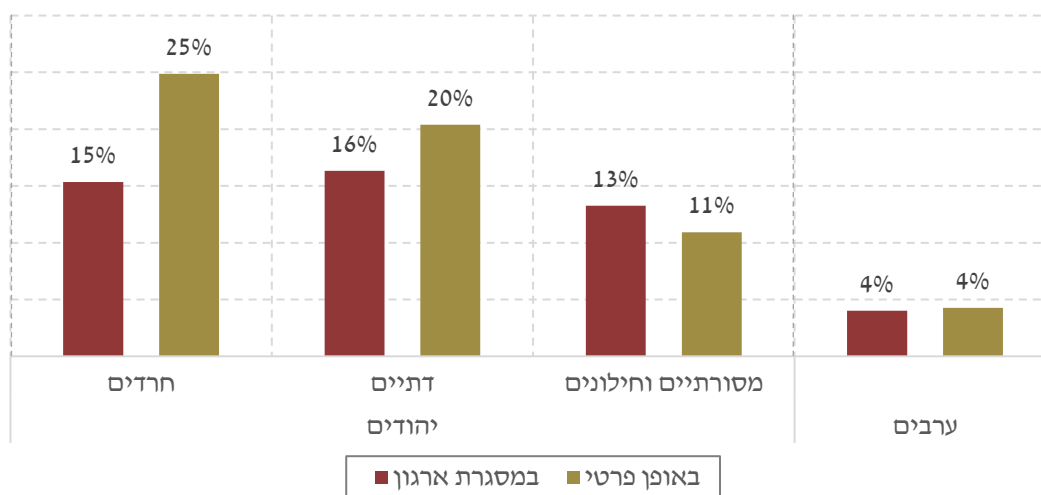
נוסף לשאלה אודות קיומה של פעילות התנדבותית, נשאלים הפרטים המשתתפים בסקר גם על מסגרת ההתנדבות שבה הם נוטלים חלק. בפרט, נעשתה חלוקה בין התנדבות באופן פרטי לבין התנדבות בארגון. נמצא כי ככל שעולה רמת הדתיות, כך גדל שיעור המתנדבים באופן פרטי, בעוד שיעור המתנדבים במסגרת ארגונים נותר דומה בכל רמות הדתיות בקרב האוכלוסייה היהודית. במיוחד, ניתן לראות כי 25 אחוזים מהחרדים מתנדבים באופן פרטי, לעומת 11 אחוזים מהמסורתיים והחילוניים. וזאת, בין היתר, מאחר שהחרדים נוטים יותר לייחס למושג ההתנדבות פעילות של סיוע לזולת באופן פרטי ולא-פורמלי, פעילות שבמגזרים אחרים לא בהכרח הייתה נחשבת כפעילות התנדבותית. ברור שאם התנדבות לא-פורמלית שמקורה במניעים קהילתיים

תיחשב להתנדבות באופן סובייקטיבי, היא תיחשב על ידי הפרטים כהתנדבות באופן פרטי ולא במסגרת ארגונים.

הסבר אפשרי נוסף להבדל במסגרת ההתנדבות אינו קשור בפירוש הנתונים, אלא בדפוסים של ההתנדבות בשטח. הקהילה החרדית הסגורה שבה קיימת נזקקות רבה, מעודדת התנדבות פרטית ולא-פורמלית בתוך הקהילה, בין היתר, נפוצה פעילות התנדבותית בגמ"חים ובמסגרות קהילתיות שאינן נחשבות כארגונים ממוסדים. בנוסף לכך, ייתכן כי החשש מהיחשפות לחברות אחרות בזמן התנדבות בארגונים שאינם חרדיים, משפיע על חרדים לבחור בהתנדבות באופן פרטי, שעיקרה בקשרים עם אנשים מהקהילה¹⁷.

תרשים 3
שיעור המתנדבים לפי מסגרת התנדבות*
 ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.
 * בכל אחת מהקבוצות, המתנדבים באופן פרטי והמתנדבים במסגרת ארגונים, נכללים פרטים המתנדבים גם באופן פרטי וגם במסגרת ארגון. על כן, שיעור המתנדבים בכל קבוצת אוכלוסייה בשני האופנים יחד גבוה יותר מסך שיעור המתנדבים (ראו תרשים 1).

תחומי התנדבות במסגרת ארגונים

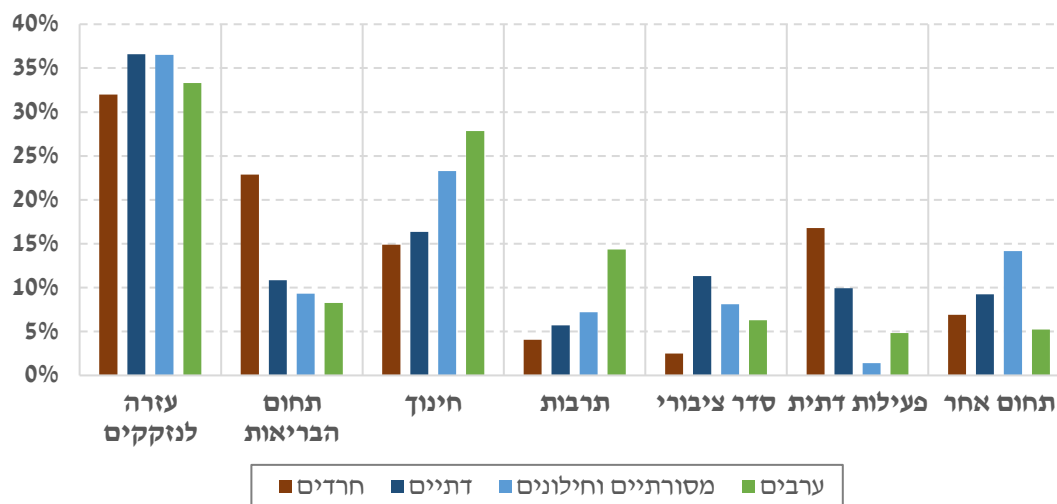
נתוני הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מאפשרים לפלח את המתנדבים במסגרת ארגונים לפי תחומי הפעילות של הארגון. ממצאים אלה מציגים תמונה מעניינית המדגישה את הדומה והשונה בין קבוצות האוכלוסייה השונות בישראל בדפוסי ההתנדבות. תחום ההתנדבות

¹⁷ מלחי, א' (2014). מתנדבים חרדים בשירות אזרחי בישראל: הון חברתי ומניעים לבחירת מסגרת ההתנדבות. כתב עת לחקר החברה החרדית, כרך 1.

של עזרה לנזקקים הוא הנפוץ ביותר בכל קבוצות האוכלוסייה ומאכלס כשליש מכל המתנדבים בארגונים בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה (תרשים 4).

לעומת תחום העזרה לנזקקים בו דפוסי ההתנדבות דומים בין האוכלוסיות יש גם תחומים בעלי שוני מהותי. התנדבות במסגרת ארגונים בתחום הבריאות נפוצה מאוד בחברה החרדית ביחס לקבוצות אוכלוסייה אחרות, ככל הנראה בשל הקשר החזק של תפיסת הנזקקות לחולי ולמוגבלות¹⁸. קיומם של ארגוני חסד חרדים רבים בתחום הבריאות מאפשר היצע גדול של מקומות התנדבות בעלי צביון חרדי. תחום נוסף בו רווחת ההתנדבות בחברה החרדית הוא הפעילות הדתית, שבאופן טריוויאלי נפוצה בו הרבה יותר ההתנדבות מאשר בחברה היהודית המסורתית והחילונית.

תרשים 4
התפלגות מתנדבים במסגרת ארגונים לפי תחומי התנדבות
ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

בתחום החינוך גם כן קיים שוני גדול יחסית בין דפוסי ההתנדבות בקבוצות האוכלוסייה השונות, ובמקרה זה ההתנדבות בארגוני חינוך נפוצה יותר ככל שרמת הדתיות יורדת. מעניין לציין כי התנדבות בתחום זה היא נפוצה ביותר בקרב החברה הערבית. ניתן לשער כי הצורך בהתנדבות בתחום החינוך בחברה החרדית הוא קטן יותר מאשר בחברות אחרות, משום שהחברה החרדית

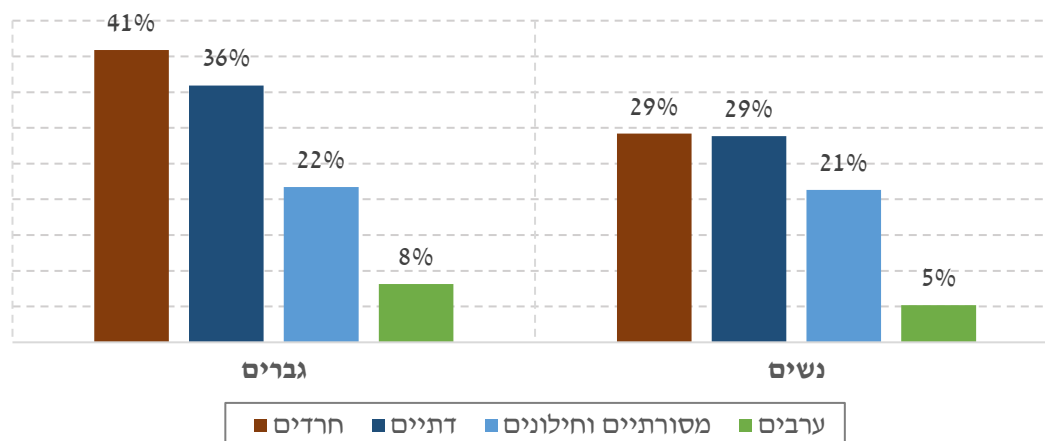
¹⁸ העזרה לחולים כלולה כמובן במצוות גמילות חסדים אולם היא מנויה במפורש אצל חז"ל אשר הפליגו בשבחה וציינו מצווה זו במיוחד. אודות ביקור חולים (ביקור כולל כמובן עזרה וטיפול בכל צרכי החולה) ראו: **אנציקלופדיה תלמודית** (תשי"ב), כרך ד, ערך 'ביקור חולים', ירושלים: הוצאת אנציקלופדיה תלמודית (יד הרב הרצוג).
בפן ההיסטורי ידוע לנו כי בימי הביניים ובעת החדשה היו חבורות וולונטריות אשר עסקו בפעולות צדקה וחסד ו"חברת ביקור חולים" זכתה למקום של כבוד בתוכם. לסקירה עדכנית אודות תופעת החבורות בחברה היהודית ראו: בן נאה, י (תשנ"ח). "בין גילדה לקהל: החברות היהודיות באימפריה העות'מאנית במאות הי"ז-הי"ח", ציון, סג, ג, 302-303 הערה 113.

משתמשת פחות בחינוך משלים ובלתי פורמלי, כמו מתנ"סים ותנועות נוער, הנפוץ בחברה היהודית הלא חרדית.

ההתנדבות לפי מין

כאשר מפלחים את המתנדבים לפי מין, נמצא ששיעורי ההתנדבות בחברה החרדית גבוהים מאלו של קבוצות האוכלוסייה האחרות, הן בקרב הנשים והן בקרב הגברים, למעט נשים יהודיות דתיות המתנדבות בשיעור זהה לשיעור בקרב הנשים החרדיות. בקרב הגברים החרדים שיעור המתנדבים עומד על כ-41 אחוזים, כמעט כפול מיהודים מסורתיים וחילוניים. שיעור המתנדבות בקרב הנשים החרדיות הוא כ-29 אחוזים, גבוה מהשיעור בקרב נשים יהודיות מסורתיות וחילוניות, אך הפער ניכר פחות מאשר בהשוואה בין קבוצות אוכלוסייה אלה בקרב הגברים.

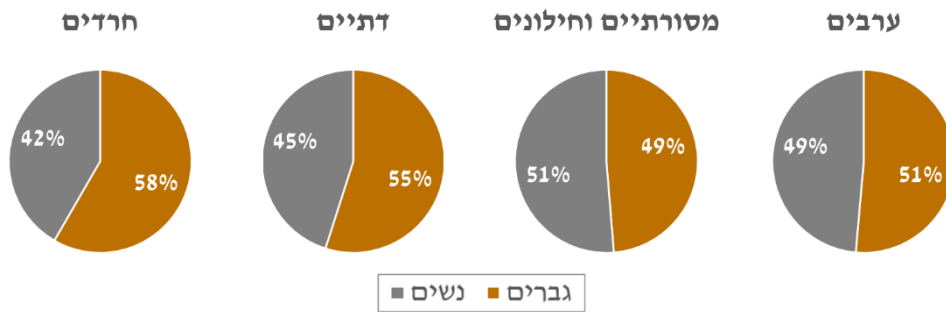
תרשים 5
מתנדבים לפי מין וקבוצת אוכלוסייה
 ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

עוד עולה מהנתונים כי קיים קשר מסוים בין רמת הדתיות לבין התפלגות המתנדבים לפי מין. אצל יהודים, ככל שרמת הדתיות עולה כך גדל חלקם של הגברים בקרב המתנדבים (תרשים 6). בפרט בולט הפער הגדול בין חלקם של הגברים לחלקן של הנשים בקרב המתנדבים החרדים. אך, בקרב יהודים מסורתיים וחילוניים ובקרב ערבים אין הבדל מובהק בין חלקן של הנשים לחלקם של הגברים בקרב המתנדבים.

תרשים 6
התפלגות מתנדבים לפי מין בכל קבוצת אוכלוסייה
 ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

קיימים מספר הסברים אפשריים לפער הגדול בין גברים חרדים לנשים חרדיות בקרב המתנדבים. ראשית, שיעור התעסוקה בקרב הנשים החרדיות הוא גבוה יחסית ועומד על פי נתוני סקר כוח אדם לשנת 2016 על כ-76 אחוזים, לעומת כ-55 אחוזים בקרב הגברים החרדים¹⁹. נתונים אלה מציעים שייתכן כי פניות הגברים החרדים להתנדבות גדולה יותר מזו של נשים חרדיות, על אף לימודי התורה האינטנסיביים של אברכים, משום שהנשים לוקחות על עצמן את תפקיד המפרנסת במשפחה²⁰.

שנית, שיעור הפריזון באוכלוסייה החרדית גבוה יחסית לשאר האוכלוסייה. נכון לשנת 2014 עמד שיעור הפריזון בקרב נשים יהודיות לא חרדיות בישראל על 2.7 ילדים לאשה במוצע, בעוד שיעור הפריזון בקרב נשים חרדיות, הוא גבוה במיוחד ועומד על קרוב ל-7 ילדים לאישה במוצע²¹. נתון זה ממחיש את המציאות של נשים חרדיות המקדישות זמן ניכר להריון, ללידה ולטיפול בילדים קטנים. אחריות זו שנושאת האישה החרדית מצמצמת את הזמן הפנוי ואת הפניות הנפשית להתנדבות.

סיבה נוספת העשויה להסביר פער זה היא תרבותית ומקורה בתפיסה של "כָּל קְבוּדָה בֵּית מְלֶאךָ פְּנִימָה" (תהילים מה יד). לפי תפיסה זו על האישה להיות צנועה, ובין היתר משמעות הדבר היא שתפקידה במשק הבית הם בסדר עדיפות גבוה יותר מאשר התנדבויות מחוץ לתא המשפחתי.

¹⁹ סקר כוח אדם 2016, נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הגדרת חרדים לפי הגדרה עצמית ונתונים לגילי העבודה העיקריים (25–64).

²⁰ פרידמן, מי (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
²¹ חליחל, אי (2017). **פריזון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979–2014**. סדרת ניירות עבודה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

5. הערות לסיכום

בחברה החרדית רווחת תופעת ההתנדבות, הקשורה קשר ישיר לגמילות חסדים ולמחויבות הקהילתית. לפי דיווח עצמי, החרדים מתנדבים בהיקף גדול באופן משמעותי מקבוצות אוכלוסייה אחרות, למעט יהודים דתיים המתנדבים בהיקף דומה יחסית. עם זאת, תפיסת מושג ההתנדבות בקרב חרדים היא שונה ודפוסית ההתנדבות בקרבם נבדלים, כפי שניתן לראות למשל בשיעור הגבוה של חרדים המתנדבים באופן פרטי לעומת המתנדבים החרדים בארגונים.

הקושי בפירוש הנתונים העולים בהקשר של סוגיית ההתנדבות בחברה החרדית מדגיש את הצורך בניסוח מתאים של שאלות הסקרים, כך שיתאפשר לחוקרים להיחשף לתפיסות תרבותיות שונות וייחודיות ולמנוע הטיות במחקר כתוצאה מנוסח לא מתאים של השאלות. כיוון שהתרבות בחברה החרדית ייחודית ושונה מהחברה הכללית בישראל, יש לשאול שאלות שיסייעו לעמוד על ההבדלים התרבותיים ולהסיק מסקנות לאורם. כמו-כן, מחקר איכותני שיעשה שימוש בכלים נוספים, כגון שאלונים וראיונות עומק, יכול לסייע להבנה עמוקה יותר של ההתנדבות בחברה החרדית. כך, ייחשפו תפיסות לגבי התנדבות שיאפשרו לעמוד על הקשר הייחודי שלה לדת ולקהילה, והן יסייעו להבנת ההשלכות של ההתנדבות על החברה והכלכלה.

נספח – היקף ההתנדבות בהשוואה בין-לאומית

בשנים 2014–2015 השתתפה ישראל בפרויקט מיוחד של ארגון ה-OECD, סקר מיומנויות בוגרים (PIAAC - Programme for the International Assessment of Adult Competencies)²². הסקר כלל מדגם מייצג של בני 16 עד 65 והתבצע בו תגבור למדגם (oversampling) עבור האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה החרדית, כך שניתן יהיה לקבל אומדנים מהימנים לאוכלוסיות אלה בנפרד. בסקר נכללה שאלה על פעילותם ההתנדבותית של הנסקרים, המאפשרת להשוות את היקפי ההתנדבות בישראל למדינות אחרות בעולם. כמו-כן, זיהוי האוכלוסייה החרדית על בסיס הגדרה עצמית של אורח החיים, יחד עם הדגימה המתוגברת של אוכלוסייה זו, מאפשרת להשוות את היקפי ההתנדבות של האוכלוסייה החרדית בישראל להיקפי ההתנדבות של האוכלוסיות במדינות אחרות.

נתוני סקר מיומנויות ביחס להתנדבות אינם ברי השוואה עם הנתונים המוצגים בנייר זה, שמקורם בסקר החברתי של הלמ"ס. ראשית, אוכלוסיית הסקר החברתי כוללת בני 20 ומעלה, לעומת סקר מיומנויות בו אוכלוסיית הסקר הינה בני 16 עד 65, כאמור. הבדל זה יכול להשפיע על האומדנים, בשל הסיבה שלאוכלוסיית בני הנוער ולאוכלוסייה הבוגרת (65 ומעלה) עשויים להיות דפוסי התנדבות שונים, משום שאינם חלק מכוח העבודה העיקרי בישראל. שנית, נוסח השאלה בשני הסקרים שונה במידה ניכרת ובאופן שעשוי להשפיע על תשובות הנשאלים. על כן, לא יהיה נכון להתייחס לתשובות הנשאלים בשני הסקרים כאילו ענו על אותה השאלה בדיוק²³.

מהממצאים בסקר מיומנויות (PIAAC) עולה בבירור כי האוכלוסייה החרדית מדווחת על שיעורי ההתנדבות הגבוהים ביותר בהשוואה בין-לאומית. הדבר נכון כמעט לכל תדירויות ההתנדבות – שבועית, חודשית ושנתית (תרשים א'). כ-23 אחוזים מהחרדים בישראל מדווחים כי הם מתנדבים על בסיס שבועי, לעומת ממוצע של 9 אחוזים מהאוכלוסייה במדינות שהשתתפו בסקר. כ-34 אחוזים מהחרדים דיווחו שהם מתנדבים לפחות אחת לחודש, לעומת ממוצע של 17 אחוזים מהאוכלוסייה במדינות הסקר. בחינה של המתנדבים לפחות פעם אחת בשנה, מעלה כי בקרב החרדים בישראל שיעור של למעלה מ-51 אחוזים מתנדבים, לעומת ממוצע של 33 אחוזים במדינות הסקר. למעשה, החרדים בישראל מדווחים על התנדבות גבוהה יותר מביתר המדינות, בכל אחת מתדירויות ההתנדבות, למעט בבחינת תדירות ההתנדבות של לפחות פעם אחת בשנה החולפת, בה

²² ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פרסום מיוחד 1640, 2016.

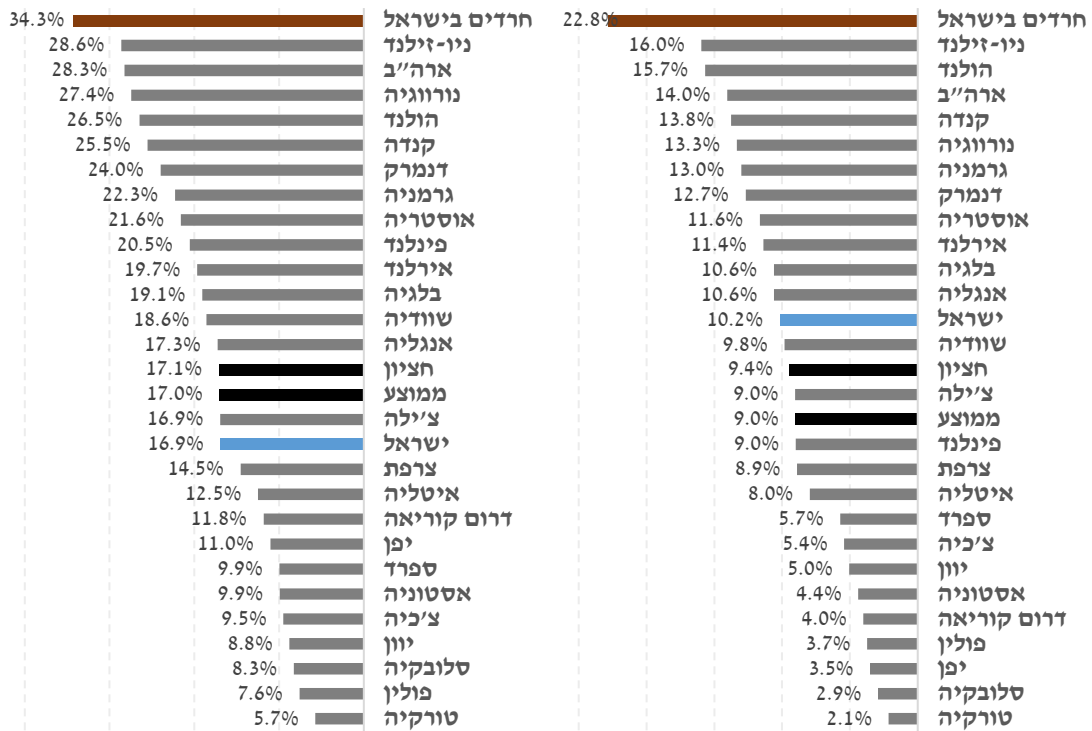
²³ נוסח השאלה בסקר החברתי הינה "בשנים-עשר החודשים האחרונים, האם עסקת בפעילות התנדבותית?", לעומת נוסח השאלה בסקר מיומנויות (PIAAC) שהיא "ב-12 החודשים האחרונים, באיזו תדירות, אם בכלל, עסקת בעבודה התנדבותית, כולל עבודה ללא תשלום בעמותה, מפלגה, איגוד מקצועי או ארגון אחר ללא כוונת רווח?".

בנורבגיה ובארה"ב מדווחים על שיעורי התנדבות מעט גבוהים יותר מאשר בקרב האוכלוסייה החרדית בישראל.

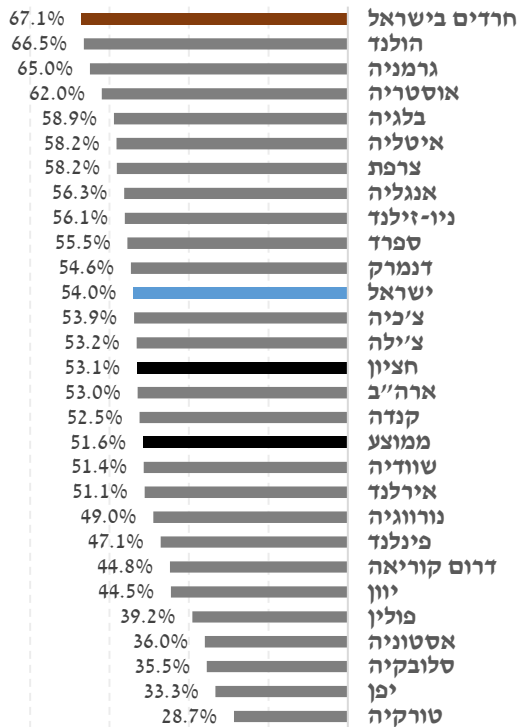
שיעורי ההתנדבות באוכלוסייה בכלל בישראל הם מעט מעל הממוצע בקרב המתנדבים על בסיס שבועי, ומעט מתחת לממוצע בקרב המתנדבים על בסיס חודשי ושנתי. לצד זאת, בחינה של "התמדתם" של המתנדבים במסגרת התנדבותית, כלומר, שיעורם של המתנדבים באופן קבוע (לפחות אחת לחודש) מבין המתנדבים בכל מדינה, מעלה כי ישראל נמצאת מעט מעל הממוצע. 54 אחוזים מהמתנדבים בישראל מתנדבים באופן קבוע, לעומת ממוצע של 51 אחוזים מהמתנדבים במדינות הסקר. גם כאן, החברה החרדית בישראל בולטת בשיעורי "התמדה" גבוהים בהתנדבות, כאשר למעלה מ-67 אחוזים מהחרדים המתנדבים בישראל מתנדבים באופן קבוע.

חשוב להזכיר שגם כאן, כמו גם בסקר החברתי, ייתכן ויש השפעה לתפיסה תרבותית שונה של מושג ההתנדבות. השפעה זו עשויה להתבטא בכך שחרדים בישראל מדווחים על פעילויות כגון סיוע לקרובים כפעילות התנדבותית, בעוד אוכלוסיות אחרות לא יתייחסו לפעילויות אלה כהתנדבות. למרות האמור, נראה כי הפערים הגדולים בשיעורי ההתנדבות בין החברה החרדית ליתר האוכלוסיות הנסקרות במדינות שהשתתפו בפרויקט, מצביעים על שוני מהותי בהיקפי ההתנדבות ולא רק על הבדלים סמנטיים.

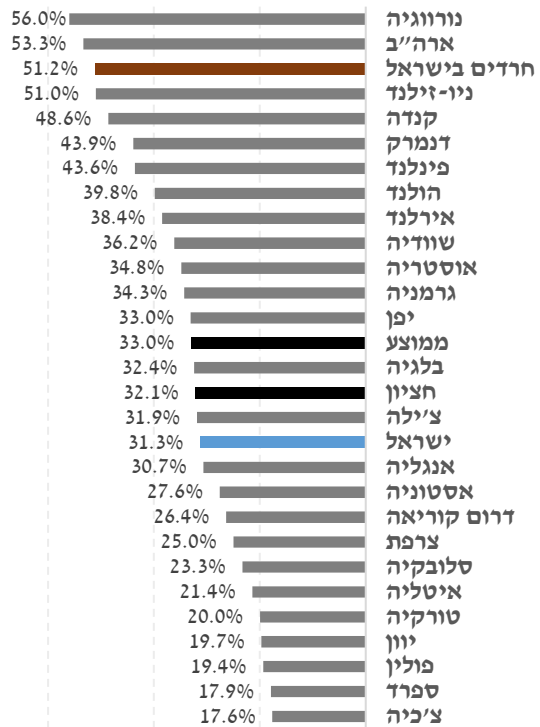
תרשים א': שיעור המתנדבים לפי מדינה, גילאי 16–65 מתנדבים לפחות אחת לחודש
מתנדבים לפחות אחת לשבוע

שיעור המתנדבים באופן קבוע מהמתנדבים

התנדבו לפחות פעם אחת בשנה החולפת

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות
נתונים: סקר מיומנויות בוגרים (PIAAC) של ה-OECD, 2011–2012 (סבב ראשון שכלל 24 מדינות ו-2014–2015 (סבב שני שכלל 9 מדינות, ביניהן ישראל).

הערות: נוסח השאלה בסקר – "ב-12 החודשים האחרונים, באיזו תדירות, אם בכלל, עסקת בעבודה התנדבותית, כולל עבודה ללא תשלום בעמותה, מפלגה, איגוד מקצועי או ארגון אחר ללא כוונת רווח?". בנוסף, התנדבות בתדירות תכופה פחות כוללת גם את המתנדבים בתדירות גבוהה יותר (כלומר, בין המתנדבים לפחות אחת בחודש נספרים גם המתנדבים אחת לשבוע).

* מתנדבים לפחות אחת לחודש מבין המתנדבים בכלל, מבלי להתייחס לתדירות.